Barbara Jelavich, *History of the Balkans*. Cambridge University Press 1983.

Барбара Јелавић је познати историчар–балканолог. Заједно с мужем Чарлсом Јелавићем она већ дуже вријеме проучава историју балканских народа. Посебно је заинтересована за румунску историју, али не запоставља ни проучавање историје других балканских народа. Њен нови рад је *Историја Балкана* у којем је у првом тому приказала осамнаести и дсветнаести вијек, а у другом двадесети. Највише простора посветила је политичкој, а мање економској и друштвеној историји.

У првом тому ауторица говори о историји Албанаца, Бугара, Грка, Румуна, Хрвата, Срба и Словенаца у 18. и 19. в. у то вријеме ови народи су били под отоманском и хабсбуршком влашћу, па су били и различити услови њиховог живота. Барбара Јелавић, непосредно или посредно, композицијом ссвог рада, упоређује егзистенцијалне проблеме и показује друштвени и економски напредак ових народа. Нарочито наглашава националне потребе и амбиције, те револуционарне активности као посљедице тих интереса. Као и други историчари компаративисти и Барбара Јелавић истиче значај дилеме тзв.источног питања, које, у ствари дејствује кроз цијели 18. и 19. чак и почетком 20. вијека. Источно питање је, заиста, учинило да су балканске земље постале центар пажње великих сила и њихових честих антагонистичких интереса.

Први дио првог тома, под називом *Осамнаести вијек*, има три поглавља. У првом поглављу ауторица говори о балканским хришћанима под отоманском влашћу, о времену унутрашње дезинтеграције и повећане стране интервенције. Разни центри власти заузимају јаче позиције у политичкој организацији државе. Територијални губици, анархија, локалне банде, све очитије незадовољство народа – све то припрема револуционарне покрете у сљедећем вијеку. Б. Јелавић посебно пише о ратовима у 18. вијеку, те о појединим балканским народима у то доба, затим о отоманском политичком систему и о његовом слому и покушајима реформисања. У другом поглављу пратимо развој дијела Балкана под хабсбуршком управом. За разлику од Турског Царства, чије су земље војнички освојене, хабсбуршке територије су добијене сродничким и брачним везама, тако да је локално племство имало власт над својим становништвом, а не владар. Постојало је и велико ривалство између католичког, православног и протестантског становништва, па онда између цркве и државе због извјесних јурисдикција. Потом Барбара Јелавић пише о политичким и друштвеним условима у Царству, о односима Хабсбурга с другим државама, све до ратова с Наполеоном. Међутим, најзпачајније поглавље овог првог дијела је управо треће, гдје је Б. Јелавић упоредила балканско становништво под отоманском с оним под хабсбуршком управом. Проблеми су, наиме, у нечему слични, а у нечему су различити. Главпо политичко питање за обје стране је питање балапса између цептралпе и провинцијске власти, али владе дјелују различито. Отпор аустријском централизму и апсолутизму долази од историјског племства које је по свом утицају могло бити ривал хабсбуршкој лози. Отпор Порти долази од група које нису имале стару, вјековну традицију политичке моћи. Обје силе покушавају да реформама среде овакве ситуације: у Турској су више "прагматичне", а у Аустрији више "софистичпе". (1, стр. 165). Различито од Беча, у Цариграду су реформе водиле ка старим традицијама и нису угрожавале концепцију и моћ владара. Ауторица је, такође, говорила и о томе да су хришћани, мада су имали другоразредну улогу у Турском Царству, ипак, уживали извјестан степен самоуправе (мисли се пе само на милет-систем него и на сеоске заједнице). У Хабсбуршкој Монархији статус зависи више од социјалне класе него од вјере или народности. Сељаштво нема никаквих права. Ипак, предност Хабсбуршког Царства је у томе што корупција није цвјетала, а здравствени услови и чистоћа били су на високом нивоу.

Други дио, назван *Револуционарне године 1804–1887,* састоји се од четири поглавља. Као што сам назив сугерише, ријеч је о времену када се буди национална свијест и када долази до револуција у којим балкански народи покушавају и успијевају да добију одређену самоуправу.

Прво (односно, у овом тому четврто) поглавље посвећено је узроцима, позадини и достигнућима српске и грчке револуције и револуција у дунавским кнежевинама. Три су главна одређења балканских национализама: језик, историјско друштво и вјера и то су, унеколико и главне теме у наставку ауторичног излагања. Они су постали база у изградњи националних држава, али и за разлике између њих. Барбара Јелавић показује у чему су те заједничке карактеристике, али и разлике. Затим, указује и на то да су 1830. године дунавске кнежевине и Србија биле под снажним утицајем Русије, а Грчка под гарантијом три силе. То је утицало на развој балканских држава за дуги период. О формирању националних влада ауторица пише у другом (тј. петом) поглављу. Године 1860. постојале су четири националне владе. Једина потпуно независна држава у то вријеме била је Грчка. Србија и дунавске кнежевине су биле још под турским суверенитетом, мада Турска није имала никаквог стварног утицаја на унутрашња и друга питања и интересе ових земаља. Говорећи о томе како су се стварале националне владе и како су унрављале, Б. Јелавић их је, углавном, приказала као лоше копије западноевропских влада. Она, тако, каже да оно што није прихваћено у западној Европи прихваћено је на Балкану, што је за њу увелико знак да се лоше управљало у овим балканским земљама. Тврдња да је концепт "турског ропства" постао дио националне митологије и службене пропаганде и да је константно служио оправдању грешака балканских влада је преоштра. Ауторица је указала и на стално мијешање великих сила, а оно се темељило и на неким међународним споразумима. У трећем (шестом) поглављу истакнуто је национално питање у Хабсбуршкој Империји, посебно мађарски национализам. У првој половини и почетком друге половине 19. вијека на политичку историју Хрвата, Срба и Румуна (који су били у оквиру Монархије) утицала је борба између Мађара и хабсбуршке владе. Главни проблем је настао када се мађарски национални програм, који је био за уједињење свих земаља круне Св. Стефана, сукобио непосредно са захтјевом вођа Хрвата, Срба и Румуна за територијалном аутономијом и националним признањем. Мађарски проблем, илирски покрет, те национална буђења у хабсбуршким балканским земљама интензивно дјелују и почињу да потресају Монархију. Ослабљена хабсбуршка држава напокон је признала дуализам власти, Аустрије и Мађарске, да би онда настојала да угуши остале покрете. Политика остаје и даље у домену малог броја повлаштених у овој империји. Сељаци су и даље искључени из политичког живота; дужности и права стичу само као војници и у револуционарним групама.

Посљедње поглавље (седмо) прве књиге разматра догађаје од 1856. до 1887. године, као што су: бугарски национални покрет и уједињење, криза 1875–1878, Призренска лига и оно што улази у тзв. источно питање 1887–1897. године, као период релативног мира. До 1887. године главни циљеви у формирању балканских националних држава су постигнути. Барбара Јелавић је посветила доста простора страној интервенцији која је била пресудна у одређењу државно–политичког статуса, мада не заборавља ни оно што зове револуционарне трупе које су преузеле контролу над одређеним земљама. У Хабсбурнкој Монархији постојала је могућност да друге нације и њихове вође искорите борбу између Беча и Мађара, али је по њих исход био лош. Иако су велике силе јавно наглашавале да желе задржати status quo на европском југоистоку и даље према Блиском истоку, стварне амбиције за већим утицајем биле су важније. Ауторица је истакла да су народи Балкана често звали у помоћ стране силе; да је њихов утицај на ове народе и њихову историју био снажан, но то не значи да тај утицај извана треба сматрати тоталним, пренаглашено истицати његову доминацију.

Мада је до 1887. године доста урађено, неки од циљева националних вођстава нису били потпуно постигнути. Управо главна тема другог тома ове историје је проблем коначне формације модерних балканских држава и њихови напори да осигурају економски напредак и одрже независност у ери империјализма великих сила. Нагласак је на искуствима из времена ратова и на њиховом унутрашњем развоју до 1980. године, те на различитим путевима којима је ишло пет држава од 1945. године. Овај том има, такође, два дијела. Први дио говори о ратовима и о националном учвршћењу од 1887. до 1941. и има шест поглавља.

Прво поглавље истиче економски развој и европеизацију балканског живота. Балканске државе су послије 1878. искористиле донекле ривалства неких европских влада и тако добиле већу слободу акције. И поред тога што су увеле и примијениле моделе европског друштва, ефекти тога се не смију прецијенити. Ови независни режими нису могли задовољити многе слојеве становништва, па су тако оставили отворена врата разних идеологија. Истакнуто мјесто у другом поглављу заузимају национални проблеми у Аустро–Угарској. Ту је описан начин управе у двојној монархији и приказан положај појединих земаља у њој. И поред великих трвења између нација, па и незадовољства управом, ауторица тврди да су нације усмјериле пажњу, првенствено, на питања свакодневног живота. Нити неке главне вође, нити неке партије нису позивале на рушење Монархије. Спомиње и, на примјер, Народну партију и Хрватско–српску коалицију у Хрватској које су поржавале идеју кооперације и неке аспекте илирске доктрине. Затим, Б. Јелавић пише о крају отоманске владавине у Европи, посебно о Македонији и Албанији, као задњим упориштима Османлија на Балкану.

Пет стотина година под турском влашћу оставило је велике трагове на културу балканског становништва. И ту је главна веза између балканских народа. У идућем поглављу ауторица говори о распаду двије мултинационалне империје и стварању нових држава на њиховим рушевинама. Према писцу, национално питање послије првог свјетског рата је постало осјетљивије и горче. Мањинама је теже него што им је било под Аустро–Угарском и Турским Царством. Давање права гласа масама довело је до тога да су сада важно мјесто заузеле аграрне и комунистичке партије. Задње поглавље првог дијела овог тома посвећено је балканским ауторитарним режимима и избијању другог свјетског рата. Када је ријеч о унутрашњим збивањима на Балкану, и то у овом периоду, она нису тако суморна како је поједини аутори описују упоређујући је са ситуацијом у западним европским земљама. Ауторица проналази сличне проблеме и на Западу. Затим се осврће на корупцију централизоване администрације, која, по њој, заслужује највећу осуду. "Централизација је дјелимично компликовала уједињење развијених региона као Словеније и Хрватске са примитивнијим у овом случају Србије" (II, стр. 240). Главни економски проблем цијелог полусотрва Б. Јелавић проналази у осиромашењу сељаштва и, с тим у вези, наводи да су таксе на приход износиле 19–25% владиног буџета, а таксе на потрошна добра 55–65% (II, стр. 241). Главни разлог због којег влада није могла помагати сељаштво и друге дијелове становништва била је, према схватању Б. Јелавић, одређена спољна политика и, с тим у вези, високи степен војне припремљености–што је посљедица и неких других значајнијих узорака. Судбина југословенског концепта је, како она мисли, врло значајна и за развој националних идеја. На крају првог дијела закључак је да "национално питање и ванјска интервенција су остали главна балканска спорна питања" (II, стр. 243).

Други дио друге књиге носи назив *Други свјетски рат и послијератни развоји*. Ауторица полази од описа ратних збивања, утицаја Запада и Истока на Балкан и установљења комунистичких режима. У даљем тексту говори о догађајима непосредно послије рата, у којима важно мјесто заузима Југославија као најјача балканска држава и водећа, поред СССР–а, у источној Европи.

Сљедеће поглавље посвећено је комунистичким владама од 1950. до 1980. године. Четири земље–Румунија, Бугарска, Албанија и Југославија – слиједиле су совјетски модел државе и владе,

с мањим или већим одступањима. Југославија је показала знатну независност ванске политике и слободу дјеловања унутар земље, за разлику од осталих. Она је покушала и да нађе такав систем који би омогућио слободу развоја свим националностима и живот у релативној хармонији. У овом дијелу примјетно је да се Б. Јелавић користила релативно доста студијом *Dennison–a Rusinow–a The Yugoslav Experiment 1948–1974*".

Задње поглавље овог дијела је обиљежено *Грчка алтернатива* и у њему писац даје политички и друштвени развој Грчке послије рата.

Историја Балкана се лако чита. Стилски јасна, она је доступна готово сваком образованом читаоцу. Према садржају и начину како је обрађен тај садржај може се убројити више у значајне приручнике него у оригиналне монографије. Писана хронолошким начином, према одређеним цјелинама које обухватају одређене области у одређено вријеме, *Историја Балкана* обухватила је три вијека, с мноштвом догађаја и процеса који се преплићу и које ауторица упоређује. Нажалост, Барбара Јелавић се користила само секундарном грађом, литературом и то оном која је написана на енглеском и која је преведена на енглески језик, као што је, на примјер, *Историја Југославије* од В. Дедијера, И. Божића, С. Ћирковића и М. Екмечића (коју иначе цитира на више мјеста). Због тога, такође, *Историја Балкана* не доноси неке нове важне чињенице нити особита нова тумачења. Уосталом, сама Б. Јелавић у предговору каже да је ова књига намијењена као увод у балканску историју. Ипак, она настоји да на основу такве литературе, која је релативно обимна и својим коментарима извуче неке шире закључке.

Селена Леовац

Божена Врањеш–Шољан, *Становништво градова банске Хрватске на пријелазу стољећа (Социјално–економски састав и водећи слојеви 1890–1914)*, Загреб 1991, стр. 296

Развој становништва једно је од најзначајнијих подручја развоја људског друштва, па је највећи изазов савремене историографије изучавање повијесне димензије демографских кретања, будући да такво изучавање, с обзиром на то да се све друштвене промјене најјасније манифестирају на развој становништва, отвара могућност ширег сагледавања структуралних преобразби и модернизације свеукупног друштва. Полазећи с таквих позиција, др. Божена Врањеш–Шољан се у овој књизи упустила у анализу развоја социјално–економских односа у градовима и већим насељима банске Хрватске поткрај 19. и почетком 20. стољећа, приказујући, заправо, процес конституирања грађанског друштва на овом подручју. Не желећи да нагађа, она се служи квантитативном методом и тиме као да слиједи оно што је једном давно записао Georg Kitson Clark: "Немојте нагађати, покушајте бројити, ако то не можете урадити, признајте да нагађате". Због такве методолошке оријентације основицу, документарне грађе за ову књигу чине одговарајући статистичко–историјски извори, првенствено статистички годишњаци и општи пописи становништва, те годишњи жупанијски извјештаји. Поред овог читавог богатства документарне грађе, ауторица је консултирала и бројну литературу (библиографија од 115 наслова), што је знатно допринијело увећању знанствене вриједности књиге.

Након што је у уводним напоменама (стр. 9–35) направила преглед и дала оцјену знанствене литературе о развоју становништва хрватских градова, аутор утврђује општи састав становништва насељених мјеста нагодбене Хрватске од 1890. до 1910. године (стр. 37–91). За утврђивање град-